

חינוך לאזרחות בעידן דיגיטלי

אפרת מזרחי מעטוף

תקציר

בשנים האחרונות עדים אנו לשינויים משמעותיים בהוויה החברתית והחינוכית, המושפעים מהמהפכה הטכנולוגית המתרחשת עלינו. תהליך זה מחייב את אנשי החינוך לשינוי דפוסי הוראה, אך חשוב מכך, לשינוי דפוסי החשיבה.

החיים בעולם הדיגיטלי מזמנים למורה שק מלא כלים שבהם יוכל להשתמש, כדי לאפשר לתלמיד לחוות את המקצוע כרלוונטי וכמחובר לחייו. במקביל, מציבה המהפכה הטכנולוגית אתגר חדש בפני המורה, והוא התמודדות עם שפע כלים חדשים הנוצרים חדשות לבקרים, בעלי מטרות ופונקציות שונות.

דווקא משום שפע זה, התחדשותו המתמדת, ההבדלים בין המורים והאמצעים הטכנולוגיים העומדים לרשותם, כמעט ולא אתייחס בטקסט זה לכלים ספציפיים, אלא אסקור מספר נקודות פעולה שאפשר ליישם בשיעורי האזרחות. היישום ובחירת הכלי תלויים במורה, וצריכים להיות מותאמים ליכולותיו הטכנולוגיות ולאמצעים העומדים לרשותו בבית הספר. במאמר זה כן אתייחס לתפקיד איש ההוראה בהכוונת התלמידים ברשת, והמעבר מתלמידים פסיביים לאקטיביים - אזרחים לעתיד הפתוחים לשמיעת עמדות מנוגדות, תוך נקיטת ראייה ביקורתית, נקיטת עמדה אישית ומעורבות חברתית.

חינוך לאזרחות הוא אחד מאבני היסוד בחברה דמוקרטית.

תחום זה שהוא כה מחובר לחינוך, נחשב בעיני תלמידים רבים מנותק וארכאי. תפקידנו כמורים הוא ליצור את החיבור בין הלומד למקצוע ובין המקצוע לזמן הווה. ההוראה בעידן הדיגיטלי מזמנת למורה כלים רבים העשויים לסייע לו בגיוון ההוראה, ולמעשה מחייבת אותו להתנהלות שונה מזו אשר הייתה נהוגה בעבר, ויוצרת תוך כדי כך את החיבור המשולש תלמיד-מקצוע-הווה. במאמר זה אבקש להציג מספר נקודות הנוגעות להוראת האזרחות, והמשרתות את יצירת חיבור המשולש והידוקו.

הרשת כמאגר מדיה

שילוב מדיה (סרטים, סרטונים, קליפים וכדומה) הפך מזמן לחלק בלתי נפרד מההוראה. מורי האזרחות נהנים בתחום זה ממגוון רחב של סרטים וסדרות, היכולים לשמש להדגמת מושגים הנלמדים בכיתה, או כפתיח לדיון בנושאים שונים. נוסף על התכנים אשר הופקו במיוחד להוראת המקצוע, חשוב לשלב בשיעור גם תכנים שהם אקטואליים, בייחוד למען אותם התלמידים אשר אינם צופים בחדשות באופן קבוע. לצורך כך אפשר להיעזר באתרי החדשות באינטרנט, שבהם אפשר למצוא את הקלטת מהדורות החדשות השונות. התיווך שיוצר המורה במהלך השיעור, מאפשר לתלמידים להתחבר לנושאים שבמצב אחר לא היו עוסקים בהם בחיי היומיום, מסייע להם בהבנת מושגים חדשים, ויוצר חיבור בין המקצוע לחיים.

ראייה ביקורתית

בניגוד לעבר, אז נחשפנו באמצעות העיתונים המודפסים למספר מצומצם של מאמרי דעה בנושא ספציפי, כעת אנו חשופים ברשת למגוון עצום של דעות. זמינות המידע ברשת מאפשרת צפייה בנושא ממספר נקודות מבט, ומזמנת ראייה ביקורתית. ראוי לנצל מאפיין זה של הרשת כדי לסייע לתלמידים לראות מבעד לעיניו של האחר. לצורך כך, נסייע לתלמידים להתמודד עם עומס המידע המבלבל, לחקור את דמות הכותב ומניעיו, ולשאוף לגיבוש עמדה אישית משלהם.

נוכל לעשות זאת באמצעות הטלת משימה קבוצתית רב שלבית, שבה יידרשו התלמידים לעסוק בדילמה לבחירתם, להציג את התנגשות הזכויות ואת הדעות השונות בנושא (שאותן ישאבו מהעיתונות המודפסת והאלקטרונית), ולסיום להציג את עמדתם האישית והמנומקת. לדוגמה, קבוצה אשר תבחר בנושא ההפרדה המגדרית באוטובוסים, תתבקש להציג את המצב כפי שהוא כיום (בהתבסס על מידע מהעיתונות הכתובה, טורי דעה, בלוגים וכו'), תוך הבהרת מידע הרלוונטי להבנת הנושא, כגון משמעות המושג מגדר, סקירה קצרה של ההתפתחויות במעמד האישה לאורך השנים וכו'. בשלב זה נסייע לתלמידים בשאיבת המידע מהרשת, ובאבחנה בין אתר מהימן לאתר שאינו כזה. בהמשך יתייחסו התלמידים לנימוקיו של כל צד (חרדים או פעילי זכויות אדם), ולזכויות שעליהן הוא מבקש להגן. לסיום, יביע כל תלמיד בקבוצה את עמדתו האישית, תוך מתן נימוק להחלטתו. כדי לחזק את הדיאלוג הפנימי אצל התלמידים, חשוב להבהיר להם כי אין צורך להביע עמדה נחרצת, וכי אפשר גם להציג התלבטות, ובתנאי שהיא מנומקת. הקבוצה לא תידרש להציג עמדה קבוצתית, כדי לאפשר לתלמידים להבין כי ריבוי עמדות הוא לגיטימי (אם כי יש נושאים שבהם היינו מעדיפים עמדה מסוימת).

את המשימה אפשר למלא במסמך שיתופי, כך שכל אחד יוכל להוסיף את תכניו, והמורה יוכל ללוות את התהליך, לכוון ולהעיר.

בסיום כתיבת העבודה תציג כל קבוצה את עבודתה בפני הכיתה, ושוב תינתן האפשרות להבעת עמדה בנושא, הפעם של קבוצת אנשים רחבה יותר.

לאחר שגיבשנו עמדה בנושא, והבענו אותה בפני חברינו לכיתה, הגיע הזמן לעלות מדרגה ולהביע את עמדתנו מחוץ לכיתה.

הרשת החברתית – מקצרת מרחקים ומקרבת תהליכים

העולם הדיגיטלי מזמן את המחאה החברתית לפתחו של כל אזרח במדינה, בין שהוא פעיל חברתי ובין שלא. בעבר נדרשנו ליזום מעורבות פעילה כדי להשתתף במאבק כלשהו, ואילו היום כל אחד מאיתנו למעשה חשוף למידע רב של מספר גדול של מחאות, ולעתים כל שאנו נדרשים לצורך הבעת תמיכה (לא פעילה) הוא עצם היותנו חברים בקהילה אינטרנטית ספציפית.

ראו לדוגמה את הפייסבוק, הרשת החברתית הפופולרית. ברובד הראשון, כל משתמש בפייסבוק ניזון בפיד החדשות שלו ממידע המתקבל מחבריו (ומחברי חבריו), ולמעשה מקבל מידע רחב על תהליכים ועל מהלכים המתרחשים בחברה ברגע נתון. חלק מהמידע כולל ידיעות על פעולות מחאה (משמעותיות ומינוריות), המעודדות את הגולש לפעולה והן בעלות פוטנציאל חשיפה רחב. מורה המחנך לאזרחות יכול לעשות במחאות אלו שימוש בעבודתו עם התלמידים.

ברובד השני, הרשת החברתית מאפשרת יצירת קשר בצורה קלה ופשוטה יותר עם מקבלי ההחלטות, ולמעשה מאפשרת פנייה ציבורית או פרטית ל(כמעט) כל אדם. היום רבים מבעלי התפקידים הם בעלי פרופיל ציבורי (או דף) ברשת החברתית, וכך אנו מוצאים תלמידים אשר פונים לשר החינוך, אזרחים אשר פונים לראש הממשלה וכן הלאה.

לקשר בלתי אמצעי בין האזרח לאיש הציבור יתרונות וחסרונות. אנו כמורים וכמובילי חינוך אמורים ללמד את הצעירים כיצד יש להתנהל במרחבי הרשת החברתית. אל מול היתרון שבהנגשת איש הציבור ומתן האפשרות להביע את עמדתנו בדרך נוחה ופשוטה יותר, עומד החיסרון של טשטוש הגבולות, עד לכדי הפגנת חוסר כבוד (הבא לידי ביטוי פעמים רבות כל כך), וכאן בדיוק מקומנו כמחנכים.

כדי שנוכל ללמד את הילדים התנהלות נכונה ברשתות החברתיות, נקבע תחילה (עם התלמידים) את כללי ההתנהלות הנכונים ברשת, כיצד מנסחים את העמדה שנרצה להציג, והיכן ראוי לפרסמה, תוך הבחנה בין המרחבים האינטרנטיים האישיים והציבוריים (הן שלנו והן של אנשי הציבור).

לצורך כך נוכל להשתמש בדף פייסבוק או בלוג שכבתי/ כיתתי/ מקצועי אשר נפתח לטובת העניין, במחולל טיעונים או במסמך שיתופי. היתרון בכלים אלו על פני המחברת, הוא באפשרות לקיים אינטראקציה קבוצתית פעילה. לאחר שלמדנו התנהגות נכונה וניסחנו את עמדתנו, נבקש מהתלמידים להביע את עמדתם במרחב הציבורי של הרשת, כתגובה על כתבה, כפוסט על קיר הדף של איש ציבור רלוונטי וכדומה. לדוגמה, אם נעסוק בנושא בחינות הבגרות, יוכלו התלמידים להגיב לכתבה חדשותית בנושא או לפנות ישירות (באמצעות פוסט בדף הפייסבוק או בדוא"ל) לשר החינוך, ליושב ראש מועצת התלמידים הארצית וכדומה.

יציאה לפעולה

כפי שראינו עד כה, החינוך לאזרחות הוא למעשה תהליך המורכב ממספר שלבים: זיהוי הבעיה או הדילמה, הקשבה לעמדות האחר, גיבוש עמדה אישית והבעתה. השלב הבא הוא יציאה לפעולה מתוך רצון לחולל שינוי.

לשם כך הרשת מאפשרת לנו למצוא את הדומים לנו בעמדותינו, ולגייסם לצורך מחאה ספציפית במגוון דרכים, החל בכתיבת עצומה וירטואלית, דרך הקמת קבוצה חברתית, וכלה בארגון הפגנה המונית ועוד.

אמנם אין שיעורי האזרחות קוראים לפעולת מחאה, אך חשוב כי נעסוק בחובה האזרחית של כל אחד ואחת מאיתנו למחות על חוסר צדק, ולא להיות צופים הזועקים מהצד. לצורך כך נוכל לבקש מתלמידינו להביע את מחאתם בנושא ספציפי באמצעות פרסום פוסט, כרזה, סרטון, עצומה וכו' ברשת החברתית הבית ספרית.

התלמידים יצטרכו לאפיין את מחאתם: מה המסר, ולמי הוא מופנה. בהקשר זה על התלמידים להבין שכל מחאה פונה למספר קהלים שונים. למשל, אם נקרא למחאה על עומס בשיעורי בית, יעמדו אל מול עינינו שלושה קהלים שונים: התלמידים, שלהם נוכל לקרוא להצטרף למחאה באמצעות עצומה (מודפסת או ממוחשבת). קהל שני יהיה המורים, שאליהם נוכל לפנות בכרזה או בסרטון, וקהל נוסף יכול להיות שר החינוך ומנהל בית הספר, וכאן הפנייה תהיה רשמית יותר, אולי במכתב גלוי. הפניות יהיו בעלות ניואנסים שונים, כדי לפרוט על מיתרי לבו של כל אחד מהקהלים בנקודות החשובות לו. בפנייה לתלמידים נדגיש את הפחתת העומס, ואילו בפנייה למורים נדגיש את חוסר האפקטיביות ואת הצורך בחיבור הלומד למקצוע מתוך אהבה וכו'.

חשוב להבהיר לתלמידים שהפנייה צריכה להתבצע שלא במעמד של קורבן ומסכנות, אלא במעמד של יכולת לפעול. התלמידים יקבעו את המטרות שילוו את התהליך ואת אופיו, ובסיום יקבעו את הצלחתו או כישלונו.

יצירת קשרים בין קהילות או אנשים

אחד הצדדים היפים של הרשת הוא בחיבור שהיא רוקמת בין אנשים המצויים במיקומים גאוגרפיים שונים. אחת האופציות העומדת לרשותנו היא אירוח צ'ט וידאו או כתיבה של אישיות ציבורית או דמות מפתח אחרת בכיתה, כדי לשמוע את עמדתה או להשמיע עמדתנו, דרך יצירת קשרים בין קהילות תלמידים ממקומות שונים כשותפים פעילים למאבק או ליזמה, ולחלופין, לניהול דיון בין קהלים בעלי עמדות מנוגדות. כך נוכל למשל לשוחח בווידאו עם חבר כנסת או פעיל חברתי, שתומכים או מתנגדים ללגיטימיות של מעצר מנהלי. נוכל גם לקיים עימות וירטואלי באמצעות הסקייפ או הנגאאוט בין שתי כיתות, על הלגיטימיות של מעצר מסוג זה.

יתרונותיו של המפגש המקוון הם ברורים. המפגשים המקוונים מנטרלים את המחסום התקציבי (נסיעה ואירוח), ומאפשרים לכיתה להמשיך בשגרת יומה. לצורך הנושא אפשר להצטרף לפרויקטים קיימים (דוגמת "לראות עולם") או ליזום מפגש וירטואלי באופן עצמאי.

לאחר שלמדנו מהי מחאה וכיצד נוכל ליישמה, נבין כי על פי רוב, המחאה היא לא יוזמה שלנו, אלא אנו מצטרפים למחאה קיימת. הצטרפות למחאה מחייבת אותנו לנקוט ביקורת עצמית, אם בעת חתימה על עצומה, אם במתן Like לפוסט, ואם בהצטרפות לקבוצה וכו'. חשוב שהתלמידים יבינו כי לא כל דבר ראוי לחתימתנו, להצטרפותנו או ל-Like שלנו. חשוב שנקרא ונבין מי עומד מאחורי כל מחאה, מה האינטרסים שלו, ואם יש בחתימה או בהצטרפות שלנו התחייבות מצדנו לפעולה. לצורך כך נוכל לבקש מהתלמידים לשאוב מהרשת עצומות, פוסטים הקוראים לפעולה וכו', ולהסביר מי עומד מאחורי כל אחד מהם ומה משמעות החתימה עליו או מתן Like.

סיכום ההתנהלות ברשת

אסיים בכך שהחינוך לאזרחות מחייב אותנו ללמד את כללי הפעילות בסביבה הרשתית. חשוב שנבין (ונעביר זאת גם לתלמידינו) כי הפעולות הרשתיות שלנו משמשות טביעת אצבע דיגיטלית, אשר תמשיך ותלווה אותנו גם בעתיד. לכן לפני שנפעל ברשת, עלינו לחשוב לרגע מה תאמר אותה טביעה דיגיטלית עלינו. נחתום ונצטרף למחאות רק בתנאי שאנו שלמים איתן לחלוטין, וגם אז נעשה זאת בדרך שתאפשר לנו תחושת שלמות עם מעשינו, בצורה שאינה מתלהמת, ושלא תפגע בנו או תבייש את הסובבים אותנו בהמשך. חשוב שנבין כי מרגע שהעלינו מידע אל הרשת, והפכנו אותו לפומבי, למעשה נתנו (גם אם בלא כוונה) הרשאה לשימוש בו (ברמה מסוימת), כולל מניפולציה על התוכן.

בהקשר זה חשוב להכיר לתלמידים גם את כללי השימוש בתוכן הקיים ברשת, החל בשמירה על זכויות יוצרים (סרטונים, תמונות, טקסט מידעי וכו'), וכלה בהתנהגות בטוחה ומכבדת.

לסיכום, החיים בעולם הדיגיטלי מזמנים למורה שק מלא כלים שבהם יוכל להשתמש. המלצתי היא, אמצו לכם פרויקט או כלי אחד, המתאים לצרכים של תלמידים ושלכם, ואפשרו להם לחוות את המקצוע כרלוונטי ומחובר לחייהם – הרווח יהיה של כולנו!